

BUTELIS, KURIAME PASISLĖPĖ DŽINAS*

Neslepiu džiaugsmo, kilusio išvydus šią knygą. Jau nuo praeitų metų „Baltų lankų“ vasaros stovyklos sklido gandai apie pranešimą, kurio pagrindu buvo parašyta ši knyga. Dabar ji pasirodo su Pilietinės visuomenės instituto antspaudu. Ypač smagu, kad tai knyga Intelektualo, kuris nemėgsta banalybės, bet ir nevynioja žodžių į vatą, imponuoja jo grakšti intelektualinė kalba, niekad nenugrimztanti į retkarčiais *pas mum* pasitaikantį grafomanijos liūną. Betgi gera knyga turi ir poleminių charakterį. Ir būtent dėl šios priežasties kyla mirtinas noras atkakliai pasiginčyti. Gerbdamas autorių tikiuosi, jog laisvai diskusijai amžius (šiuo atveju mano – jaunas ir nepatyręs) – ne riba, ypač kai kalbame apie dabartį ir ateitį, kuria turime ir turėsime dalytis visi. Taigi pamėginsiu paanalizuoti šį tekstą iš kairiosios perspektyvos – kalbant apie tokį kairumą, kokį nusakė Vytautas Kavolis vienoje diskusijoje su Aleksandru Štromu, Leonido Donskio aprašytoje „Omni“ portale maždaug prieš mėnesį. Ginčysiuosi su tam tikromis dešiniuosiomis nuostatomis, ginamomis tekste, bandydamas apginti ir įtvirtinti kai kurias vizijas, populiarias tarp Vakarų intelektualų, bet likusias tabu posovietinėje erdvėje. Dėl ko – pabandysiu pakalbėti vėliau.

Pradėjęs skaityti neteisingai supratau *motto* pasirinktą lietuvių patarlę: „Ko liūdi – gal maža bliūdi“. Perskaičiau: „bliūdi“, nusprendžiau,

---

* Arūnas Sverdiolas. Lėkštutėlė lėkštelė: keli dabartinės Lietuvos viešosios erdvės ypatumai. Vilnius: Versus Aureus, 2006. 48 p. [Civitas esė].

jog tai Julijono Lindės-Dobilo „Blūdo“ – revoliucingumo, maištingumo – reminiscencija. Ir suklydau – pasirodo, kalbama apie piktybiškąjį vulgarų pragmatizmą („bliūdą“), kuris tapo viena iš pagrindinių knygos (anti)temų.

Skaitydamas pratarmę kažkodėl prisiminiau Berlyną arba Londoną, arba kitus Europos miestus, jų didingus modernio paminklus – aikštes, apsuptas pilkų, nykių, negyvų imperinio stiliaus rūmų, kupinų susvetimėjimo arba apsimestinio mandagumo. Arba Baudrillard'o aprašytą naująjį Paryžiaus centrą, arba Europos aikštę Vilniuje, dvelkiančią šalčiu ir mirtimi. Tik menas, avangardinis maištas modernizmui padėjo įgyti aurą, kuria jis gali didžiuotis ir dabar. Meno, kuris nepripažino kanonų, naikino hierarchijas – atliko aukštybės matmens redukciją, kurio būtina sąlyga buvo dvasinė laisvė, dionisiškas šėlsmas, dar ir šiandien spinduliuojantis iš Nietzsche's ir Bretono tekstų, rėkiantis Muncho „Šauksmu“, atvėręs duris į chtonišką postmodernistinį pasaulį. Pasaulį, kuris, prarasdamas vertikale, nepraranda savo magiškumo ir slėpingumo, – tai nori pasakyti kad ir Eugenijus Ališanka savo knygoje „Dioniso sugrįžimas“. Štai kodėl, matyt, ne pats postmodernizmas kaltas dėl lėkšto lėkštumo. Dažniau dėl to kalti mus įkalinantys dažniausiai viešieji valios ir prievartos diskursai, sunaikinantys ieškojimo laisvę ir neleidžiantys mums eiti tolyn ieškojimų keliu. Taip miršta ezoteriniai, romantiniai sąjūdžiai, taip mirė *Fluxus* ir hipiai. Modernizmas hegemonizuoja vertybes ir užmauna jiems galios apynasrį – iš to mūsų kaltė, baimė, konformizmas, šizofrenija... Viską institucionalizavusi ir suniveljavusi modernizacija vertikaliausias vertybines linijas paveldėjo iš tradicijos ir tik pasunkino jas teisinės ir normatyvinės abstrakcijos našta. Bet visos tikrosios Vakarų vertybės, visos vertikalės žlugo buržuaziniame amžiuje, tada valios filosofams nebeliko nieko kita, kaip atrasti Rytus. Modernių Vakarų buržuazinis žmogus – tai padaras, gyvenantis kolboje, pasiklydęs sekuliarių vertybių ir tapatybių, dirbtinių hierarchijų, paremtų Aukso asilo kultu, labirinte. Aukštis ir gylis tokiame kontekste virsta abstrakčių skaičių, apklausų konfigūracijomis, kuriomis ir pagrįstas negy-

vėliškos šiuolaikinės demokratijos mechanizmo veikimas. Tokia demokratija yra manekenu fabrikas, asmenybė jai nereikalinga, jai reikalingas ant pjedestalo pastatytas manekenas. Jį pastatėme patys.

Kokia galėtų būti demokratija? Jai vietoj visų dirbtinių – dažniausiai manipuliacinių, naudojamų išlaikyti galios santykius – konstruktų, tokių kaip politinė tauta, valstybė ar liberalioji demokratija, visiškai užtektų tokio apibrėžimo: laisvų žmonių bendruomenė. Žmonių, nesusietų manipuliaciniais varžtais, neišprievartautų sistemos, ne bukų sraigčių, o laisvai prisiimančių atsakomybę už savo ir aplinkinių veiksmus, laisvai, be prievartos sistemos įsikišimo, dirbančių, besilavinančių, nekenčiančių vergijos, sutariančių tarpusavyje, nes gerbiančių vienas kitą – to moko kovos už asmeninę laisvę patirtis. Tikrojoje demokratijoje valdžia ir pinigai laikomi atgyvena, jų nebereikia žmonių gerovei užtikrinti. Valdžios buvimas, manipuliacija ir kontrolė nėra paremta jokiais dėsniais. Kalbu ne tik apie politinę valdžią, bet ir apie vartojimo tironiją – didžiąsias korporacijas ir tinklus. Jie – ir jų puoselėjamos normos, autoritetų aukštinimas, taigi ir vertikalės, apie kurias kalba autorius, virsta besaikės kontrolės mechanizmu, kuri iš vidaus, deja, sustipriname mes patys. Žmonės, kurie nepasitiki tokia demokratija (p. 12), yra visiškai teisūs, jiems reikėtų paspausti ranką. Bet autoriui, matyt, to visai nesinorėtų daryti, kaip ir nesinori gerbti daugumos, išrinkusios Rolandą Paksą. Žinoma, tai yra principinis nuomonių nesutikimo reikalas. Bet čia jis paverčiamas susvetimintu santykiu tarp kalkuliuojamos gyventojų sumos ir pakibusio ore, su niekuo nesusieto intelektualinio žvilgsnio – žvilgsnio, neatitinkančio sokratiškojo demokratijos, kaip dialogo ar polilogo, kriterijaus, bet užtai gerai atitinkančio mūsų laikų intelektualų užduotį – kritikuoti paprastus žmones ir jų mases, bandyti jas „auklėti“ remiantis civilizuotesne Vakarų dvasia, nekreipiant dėmesio į galios ir valdžios, šiuo atveju – globalios galios ir valdžios – kurią totalitarinį politinės, ekonominės ir (pseudo) kultūros režimą. Toji globalinė valdžia – tai didžioji Vakarų supervalstybė JAV, jos „demokratinė“ diktatūra ir siekis panaikinti kultūrinę ir politinę įvairovę visame pasaulyje, remiamas „taiką ir laisvę“

nešančios karinės galios, sparčiai siaurėjančio ekonominio korporacijų elito rankose sukaupto ir nuo bet kokios kitokios valios atskirto kapitalo bei intelektualinių manipuliacijų, iškraipančių pačią demokratijos, kaip laisvę visiems garantuojančios santvarkos, esmę. Haroldas Pinteris meistriškai atskleidė kitokią magiško kreipimosi „mieli Lietuvos žmonės“ prasmę kitame kontekste:

Paklauskite, kaip visi Amerikos prezidentai televizijoje taria žodžius „Amerikos žmonės“ kad ir tokiam sakinyje: „Sakau Amerikos žmonėms, kad laikas melstis ir ginti Amerikos žmonių teises, ir aš prašau Amerikos žmonių pasitikėti savo Prezidentu jo veiksmuose Amerikos žmonių naudai.“

Tai sąmoju trykštanti gudrybė. Kalba taip išnaudojama, kad būtų neprisileidžiama artyn tiesa. Žodžiai „Amerikos žmonės“ yra išties malonus paglostymas. Tau nebūtina galvoti. Tik ištiesk nugarą, kad ji būtų glostoma. Glostymas gali uždusinti tavo intelektą ir tavo kritinius sugebėjimus, bet tai labai malonu. Tai, žinoma, nepritaikoma 40 milijonų žmonių, gyvenančių žemiau skurdo ribos, ir 2 milijonams vyrų ir moterų, įkalintų begaliniame kalėjimų gulage, besidriekiančiame per visas JAV.

Taigi kartais pagarbus kreipimasis gali uždengti monstrišką propagandą, kurią, siekdami hierarchinių tikslų, skleidžia ne tik valdininkai, bet kartais ir su jais koja kojon žygiuojantys intelektualai. O tai susiaurina ir iškreipia viešojo intelektualo ir kritiko misiją – jei tokia išvis yra – būtent, nušviesti blogybes, atsiveriančias viešojoje erdvėje: prievartą, neteisybes ir smurtą prieš silpnesnius, kitaip manančius. Viešieji intelektualai lieka ideologijos ir propagandos, apibrėžto „demokratinio“ diskurso gynėjais, kartu su politiniu ir ekonominiu elitu nukreipiančiais ginklus į „mases“. Apie tai jau yra rašę nemažai kairiųjų mąstytojų, idėmiai stebėjusių demokratijos raidą – nuo Michailo Bakunino iki Noamo Chomsky'o.

Jei jau prabilome apie laisvę, nebijokime eiti tolyn aiškindamiesi autoriaus pateiktą laisvės sampratą. Pacituokime: „Tačiau kas būtų, jeigu pažeistume šią nerašytą, bet geležinę sociologų kreipimosi į respondentus taisyklę ir paklaustume kaip moralistai: „Mieli Lietuvos

žmonės, ar tai jūs prišiuokšlinate miškus, palaukes ir paežeres“ (p. 14). Štai ir atsiveria didžioji knygos tema – moralė. Tipiškai dešinioji laikysena – kurios paisant ne aiškinamasi, kodėl vienus ar kitus objektus ištiko vienokios ar kitokios negerovės, bet iš karto skaitomi moralai „iš viršaus“. Tai ir yra dešinioji vertybė – be saiko kritikuoti minią, nepastebint kažko dar aukštesnėse viršūnėse. Viršūnės yra tarsi savime autoritetai, jų kritikuoti negalima. O gal apačių kritikuoti tiesiog nebūtina? Juk jos ir taip apolitiškos, apatiškos, kai kurios išvis nuteka į viešosios erdvės užribus, tampa nematomos, nebent per TV kriminalines naujienas.

Čia filosofas iškelia skirtumą tarp privalomybės ir nuomonės, tarp principo ir tikrovės. Kiekvienas bent kiek padorus žmogus paiso elementarios socialinės tvarkos – nes tiki, kad ta socialinė tvarka yra naudinga jam, jo laisvei užtikrinti, jo socialumui įtvirtinti. Bet kai jis pamato, kad, perfrazuojant George'ą Orwellą, visiems leista šiukšlinti vienodai, bet kai kuriems daugiau, visiems leista imti vienodai, bet kai kuriems daugiau, kai jis pamato iškraipomą turtinių ir visuomeninių santykių mechanizmo veikimą, jis tampa asocialus ir spjauna į bet kokius saiko, normos ar moralės principus. Suprantama, kad tai ardo socialinių santykių tinklą, didina pleiš tą tarp atskirų socialinių grupių. Bet ar ne didesnis moralinis nusikaltimas buvo žmonių pajungimas agresyviai darbdavių kontrolei, propagandinis raginimas be saiko vartoti, per prievartą jiems brukant atstumo tarp jų ir elito pojūtį, atimant iš jų teisę į aukštesnę kultūrą (nemokamą ar pigesnę – juk taip retai provincija ir vos galą su galu suduriantys miestiečiai gali sau leisti pasimaloninti teatru ar koncertais), į alternatyvias praktikas, pradendant nuo teatralinio veiksmo gatvėse, baigiant alternatyvių bendruomenių kūrimu. Netiesa, kad morale pagrįsta laisvė sustiprina apsisprendimą. Moralė, pasitelkiant Louiso Althusserio sąvoką, interpeluoja laisvo žmogaus laikyseną iš vidaus, paversdama melagingus hierarchinės sistemos mechanizmus vidiniu jo *Credo*, suvaržydama jį varžtais, kuriuos įgavus bet koks laisvės ir alternatyvos troškulys ir geismas virs baimę skleidžiančiu šešėliu. O baisiausia yra tai, kad jau

minētu orveliškuoju cinizmu užsikrėtę valdantieji ir ekonominis elitas nepaiso moralinių nuostatų, jiems siekiant savo politinių tikslų nebūtina savitvarda, spjauna jie ir į socialumą. O kuo mes tai galime pateisinti? Taip, gal jie išvis nėra pilietinės visuomenės dalis, nes jų elgesys paprasčiausiai neatitinka moralinių normų. Bet ar nuo to kas nors pasikeičia? Niekas. Jie, tie laisvosios rinkos tironai ir globaliniai karo dievukai, yra už moralinio vertinimo ribų, ir už jų nuodėmes, matyt, turėsime atsakyti mes. Kaip, beje, ir nieko nebeverta, tarptautinių santykių, kurie jau seniai nustatomi didžiųjų galių, įkaite tampanti nacionalinė valstybė, kuriai vienintele paspirtimi tampa dažniausiai naudos valdininkams išpešanti, o kartu didžiules socialines grupes marginalizuojanti sąjunga su didžiuoju verslu. Tokia yra globalinė logika, ir valstybės, nesutinkančios su ja, tokios kaip Kuba, Vietnamas ar kitos Lotynų Amerikos šalys, turi mokėti didelę politinę ir ekonominę kainą.

O štai *res publica* idėjai reikia pritarti. Bet derėtų pažymėti, kad būtent atgauta laisvė, individuali ir kartu socialinė, esanti už klasinių interesų ribos – nes klasiniai interesai beveik visada atveda prie valdžios lovio ir diktatūros gimimo – ir prievartos mechanizmų, tokių kaip valdžia ar jos galios struktūros, panaikinimas gali atgaivinti žmoguje socialumo, lygybės, o kartu ir tarpžmogiškų santykių moralumo principus. Prisiminkime Ispanijos pilietinio karo metu gyvavusią Respubliką ir pamatysime, kad, nepaisant amžino pavojaus, anarchistinė, horizontali visuomeninių santykių sistema gali egzistuoti. Ir privalo. Žinoma, istorija ir dabartis, valstybė ir jos autoritarizmas, laisvosios rinkos viešpatavimas ir jos vykdoma globalinė prievarta, fundamentalistinis terorizmas nacionalizmo sąskaita ir valstybinis terorizmas „demokratijos“ sąskaita neišvengiamai stabdo kitokios visuomenės, laisvų ir moralių (nes laisvų) bendruomenių atsiradimą.

Vėlgi reikia klausti, kas yra moralė. Ar tai – apgailėtinas buržuazinis įkalinančios tvarkos paisymo principas, kuriame moralumas vienoje medalio pusėje sutampa su besaikiu egoizmu kitoje, užtikrinamas prievartos ir ja paremto kapitalizmo ilgą viešpatavimo amžių, ar

kitokia žmonių santykių forma, kurią galima vadinti revoliucine morale, paremta pagarba ir tolerancija, kaip pamatiniais žmogiškosios koegzistencijos principais, laikanti laisvę (o ne tvarką ir priklausomybę nuo autoriteto), jos paisymą ir galimybes jai plėtotis pagrindine etine bendruomenės nuostata, ir kartu pašalinanti besaikio aš tau – tu man individualizmo, prievartinio išnaudojimo, nacionalistinio ir ekonominio šovinizmo likučius. Ši moralė leistų visiems žmonėms tapti lygiems, puoselėti savo laisvo darbo vaisius ir kartu jungtis bei gyventi tarpusavyje, galbūt *savanoriškose* komunose, galbūt kitokiuose laisvę kaip aukščiausią vertybę išpažįstančiuose junginiuose. Tai horizontalaus pasaulio – bet jokia būdu nelėkšto, nes sąmoningo ir pažangaus – vizija.

Visa kita yra tikrovė. Dvi minėtos medalio pusės, kurių vienoje matome moralią rimtį ir nusistovėjusią bei gerai indoktrinuotą hierarchinę sistemą, o kitoje – tamsių povandeninių reklamos srovių, fiziologinės kilmės internetinių komentarų, juodų miesto pakampių, nevaržomos bulvarinės žiniasklaidos Valpurgijos naktį. Viena su kita puikiai siejasi neriboto susvetimėjimo, įsidėtų buržuazinės etikos protezų ir korsetų, veidmainiškumo ir tikrosios laisvės paniekinimo dėl karjeros ar siaurų egoistinių interesų labui. Internetinis komentatorius yra nelegitimuota visos šitos buržuazinės tvarkos viršūnė, savitvardos iškamša, apgailėtinas ne – herojus, prirakintas prie nykios propagandos uolos. Tai yra buržuazinės savitvardos adresatas, desublimuojantis save, o kartu ir visą nelaimingą, melu ir susvetimėjimu pagrįstą sistemą tūkstančiais niekam tikusių elektroninių komentarų, toks vidinės laisvės, sumišusios su išoriniais pančiais, gaminy, nesugebantis išsivėdinti savo paties kambario, bet žinantis, ką reikia daryti su juodukais ir arabiukais. O internetas irgi gali būti ir geras, ir blogas, nelygu kaip jis vartojamas – tai ir žinių rinkimo priemonė, ir kontrolės mechanizmas. Bet koks bandymas suvaržyti jo veikimą yra propagandinės kontrolės esencija, kurios adresatas ir yra bukas internetinis komentatorius. Kad ir kaip būtų, internetas dar vis yra alternatyva, kuria naudodamasis pasaulis gali išskleisti save ir plėsti horizon-

talią – bet nelėkštą – požiūrio perspektyvą, besidriekiančią ties kultūrų ribomis (kaip Alphonso Lingio veikaluose), jis gali įveikti tas ribas ir nenaikindamas kultūrinių vertybių ar tikėjimo kurti naują visuomenę – be prietarų ir kontrolės mechanizmų eskaluojamos neapykantos. Ji būtų spontaniška, bet reali. Ne matematinė. Ne dėl vaizdo. Ne santara. Bendruomenė.

Apibendrinant Arūno Sverdiolo knygą, jos idėją galima palyginti su džino, niekaip neišskrendančio iš butelio, metafora. Džinas, kuris yra ne kas kita, kaip laisvė, niekaip negali palikti butelio, siaurėjančio į viršų, jam per ankštas elitinis dirbtinės demokratijos kaklelis. Kita vertus, daug kam šiandieniniame pasaulyje ir Lietuvoje nenaudinga paleisti džiną, nuversiantį hierarchines kopėčias ir paskatinsiantį mus daryti šuolį iš kapitalistinės prievartos, propagandos ir melo, besaikio konformizmo karalystės į laisvę ir lygybę grįstą tikrai demokratišką ateities pasaulį.

KASPARAS POCIUS